

LexiKonf 2023

I. Lexikológiai és lexikográfiai konferencia és a 2023. évi szótárnap

Absztraktfüzet

Budapest, 2023. október 10–11.

NYELVTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT

HUN-REN
Magyar Kutatási Hálózat

Egy botcsinálta „lexikográfus” emlékirataiból: A kínai–magyar kétnyelvű szótárak

Bartos Huba

Nyelvtudományi Kutatóközpont, Eötvös Loránd Tudományegyetem
bartos.huba@nytud.hu

Absztrakt

Végehez közeledik az az én szakmai vezetésemmel 2014 óta folyó projektum, melynek feladata egy kínai–magyar / magyar–kínai középszótárpár megalkotása volt. A kínai–magyar viszonylat 2019-ben készült el és jelent meg, a magyar–kínai szótár részben az utómunkák, részben már a tördelés fázisában van. Korábban Hamar Imre kollégámmal már létrehoztunk egy kínai-magyar (kis)szótárt, de a középszótárakat (részben a korábbi tapasztalatok fényében) némileg más elvek szerint szerkesztettük.

Előadásomban a kínai szótáraknak a nyelv és az írásrendszer jellegéből adódó sajátosságainak rövid összefoglalása után néhány, a munkálatok során felmerült rendszerszerű problémát, az azok kezelésére tett javaslatokat és kialakult módszereket, valamint ezek némelyikének egyes általánosabb érvényű és relevanciájú tanulságát ismertetem. Főbb pontok:

- a szófogalom bizonytalansága a kínai(ak)ban és ennek következményei;
- a szófaji besorolhatóság problémái a kínai nyelvben;
- szófaji kategóriák a magyarban;
- szavak vs. konstrukciók: egyes „szónak látszó tárgyak” fordíthatatlansága;
- a kulturális különbségek okozta fordíthatósági problémák.

kulcsszavak: *#kétnyelvű szótár #magyar #kínai #szófogalom #szófajok*

Szótárkészítés és szociolingvisztika

Borbély Anna

Nyelvtudományi Kutatóközpont

borbely.anna@nytud.hu

Absztrakt

A magyarországi román területi nyelvváltozatok szótára (románul Dicționarul graiurilor românești din Ungaria, rövidítve: DGRU) határon átnyúló, kétoldalú együttműködésben készül a Nyelvtudományi Kutatóközpont és a Román Akadémia kutatóinak együttműködésével (vö. Marin–Răuțu 2021). A jelen előadás a nyomtatott és a digitális (e-DGRU) formában megszerkesztett területi szótár módszereit, tapasztalatait és kihívásait mutatja be szociolingvisztikai aspektusból. Ismerteti, hogy a szótárkészítés különböző fázisaiban (elméleti-módszertani előkészítés; terepmunka, adatgyűjtés és szelektálás; feldolgozás; megvalósítás; terjesztés stb.) miként kerülnek a szociolingvisztikai szempontok előtérbe. Ezt a készülő szótár típusa indokolta, mivel a szótár egy kétnyelvű közösség szavaihoz kapcsolt ismereteket gyűjti egybe. A DGRU sokrétű nyelvi források (nyelvészeti atlaszok, különböző folklórkiadványok, nyelvjárási szöveggyűjtemények, szociolingvisztikai és nyelvjárási terepmunkák során gyűjtött hangfelvételek stb.) alapján készül számos tudományterület (lexikográfia és lexikológia, román nyelvtörténet, szociolingvisztika, néprajz stb.) szakembereinek, valamint a kutatott területek nyelvének, szokásainak és hagyományainak ismerete iránt érdeklődőknek. A DGRU egybegyűjti a magyarországi települések román népességére jellemző szókészletet, azokét, ahol a román nyelvet kommunikációs eszközként a népesség egy része vagy egésze még használja, és azokét is, ahol már nem (lásd nyelvcsere). Az előadásban összefoglalt eredmények szerint a szótárkészítésben a szociolingvisztikai szempontok is teret nyernek, igazolják ezeket a közösen végzett terepmunkák tapasztalatai és a feldolgozás műhelybeszéléseinek kihívásai is. (Hazai támogató pályázatok: NKM 2017–55/2018–2021; NKM 2021–17/2022–2024.)

kulcsszavak: *#területi szótár #szociolingvisztika #nyomtatott és digitális #kétnyelvű közösség #nyelvi repertoár rögzítése nyelvcserehelyzetbe*

Irodalom

Marin, Maria – Răuțu, Daniela 2021. The Dictionary of Regional Romanian Spoken in Hungary – *Issues and Challenges*. *Revue Roumaine de Linguistique* LXVI/4. 363–379.

A lexikográfus Csodaországban, avagy úton a szótárportálok felé

Dötschné Dr. Hollós Zita

Károli Gáspár Református Egyetem

hollos.zita@kre.hu

Absztrakt

Az új évszázad hajnala óta a hétköznapi és tudományos kommunikáció egyre inkább a képernyő előtt és a neten zajlik, a digitalizáció által létrehozott másik „valóságban”. A technikai fejlődés nem áll meg a mindennapi tevékenységeknél és a hozzájuk kapcsolódó alkalmazásoknál, hanem egyre inkább behatol a referenciaművek, az általános és speciális szótárak világába. Így az új generációk keresési szokásaira is döntő hatással van, és ezáltal az ezeket a műveket készítőket is új kihívások elé állítja.

A tudományos és korpusztámogatott lexikográfiai „termékek” (pl. DWDS, OWID vagy E-KOLLEX) versenyt futnak a kollaboratív egy- és kétnyelvű „szótárakkal” a felhasználók kegyeiért. Az előbbieket a hagyományokban gyökerező, megalapozott elméleti koncepció és az adatok megbízhatósága jellemzi leginkább. Utóbbiak gombamód szaporodnak, és egyre több funkcióval ellátva, dinamikusan fejlődnek, mely révén a fiatalabb generációt is gyorsan megnyerik, sokszor függetlenül a forrás megbízhatóságától. A tudományosan megalapozott, többnyelvű szakszótárak (pl. WLWF vagy WSK) hozzájárulnak ugyan a szakismeretek nemzetközivé tételéhez, de mégiscsak egy szűk szakmai publikum érdeklődését keltik csak fel. A képzett, tapasztalt lexikográfusok által készített, egy- vagy kétnyelvű (speciális) szótárprojektek, ha a kezdetektől nem adatbázis-alapúak, vagy a nagy hagyományú meglévőket nem digitalizálják, valamint nem integrálják őket modern szótárportálokba, akkor egyik-másik könnyen feledésbe merülhet majd.

Mit tehetnek azok a szakemberek, akik a klasszikus lexikográfia varázslatos tájairól bemerészkednek a digitalizáció által megalkotott „csodavilágba”? Lehet utat találni, esetleg utat mutatni innen oda vagy fordítva? Az előadás ezekre a kérdésekre próbál indirekt módon választ adni két, lényegileg különböző, mégis hagyományos szótárprojekt egyfajta „digitális metamorfózisának” (E-itEMLex és E-KOLLEX DaF) bemutatásán keresztül.

kulcsszavak: #adatbázis #korpusz #szótárportál #speciális szótár #mediostruktúra

Feleslegessé vált volna a szótári stílusminősítés?

A lexikális jelentés nem denotatív elemeiről

Eőry Vilma

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Nyelvtudományi Kutatóközpont

eoryvilma@gmail.com

Absztrakt

A szótári (lexikális) jelentés a szavaknak a szótárakban szokásosan rögzített egy vagy több jelentése. A jelentéselemek és ennek megfelelő jelentésfajták közül több is szerepelhet az értelmezésben, a jelentésmegadásban, általában szótártípustól függően, de központi elemük mindig a fogalmi jelentés.

A fogalmi (kognitív/denotatív/logikai) jelentés strukturált leírása mellett azonban vannak még a lexikográfiában szükséges, további szemantikai jellegű tartalmakat leíró szempontok is. A legszorosabban talán a jelentésnek megfelelő szinonimával való értelmezéskiegészítés vagy az antonima megadása köthető ide. A szófaj megjelölése és a példamondat(-szerkezet) mondattanilag és alaktanilag mintázza a jelentés (nagyobb) kontextusban való érvényesülését, tehát funkcionálását mutatja be.

De az általános (nem speciális szókinccset feldolgozó) szótárakban e vonatkozásokon kívül hagyományosan a lexémák jelentésének/jelentéseinek érvényességét meghatározó szempontok is jelölve vannak. A korábban csak szótári stílusminősítésnek nevezett megjelölések a szónak vagy egyes jelentéseinek a használatban betöltött szerepét, pontosabban használati kötöttségét jelölik. Ezeket a jelöléseket a most is készülő *A magyar nyelv nagyszótára* is használja. Hallani azonban olyan véleményeket, amelyek szerint erre ma már, különösen a korpuszalapú szótárakban, nincs szükség. A lexémajelentés érvényességének szűkítése valamilyen kommunikációs (érzelmi-hangulati vagy a résztvevők csoportjára utaló) körülményre valóban csak a közlésben nyilvánul meg, és csupán konnotatív jelentésnek számít? A résztvevők csoportjára utaló jelentéselemet Kiefer (*Az előfeltevések elmélete*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1983. Jelentésfajták 83–89.) a stilisztikai (nyelvrétegbeli, műfaji) jelentés körébe utalja, és viszonylag állandó jelentéselemnek látja. De az érzelmi, attitűdbeli jelentéselemek is állandósulhatnak, tehát nem utalhatók egyszerűen a pragmatikába, így a szótárban feltétlenül helyük van. Az előadás célja ennek indoklása, magyarázata.

kulcsszavak: #általános szótár #nem kognitív/denotatív jelentés #szótári (stílus)minősítés #stilisztikai jelentés #állandósult stilisztikai jelentés

Magyar mint idegen nyelvet tanuló egyetemisták egyéni nyelvtanulói különbségeinek és szótárhasználatának összefüggései

Fajt Balázs

Budapesti Gazdasági Egyetem
fajt.balazs@uni-bge.hu

Absztrakt

Más idegen nyelvekhez képest (pl. angol, spanyol, német) magyar mint idegen nyelvet (MID) csak relatíve kis számban tanulnak külföldiek, és a korábbi kutatások eredményei (Fajt, 2023) azt mutatják, hogy a magyarul tanuló egyetemisták egyéni nyelvtanulói különbségei (pl. motiváció) jelentékeny mértékben eltérnek a más idegen nyelvet tanulókétól. Mivel a motiváció a sikeres autonóm nyelvtanuló egyik legfontosabb attribútuma, ezért fontos annak vizsgálata, hogy a magyar mint idegen nyelvet tanuló diákok motivációját mely egyéni különbségek határozzák meg. A korábbi kutatások azt mutatják, hogy ilyen befolyásoló tényező lehet többek között a szorongás, a tanulótársak, illetve magyar kultúra iránti érdeklődés is. A motiváció fenntartása mellett azonban kiemelt szerep jut a nyelvoktatás során az autonóm nyelvtanulásra való nevelés is, amelynek szerves részét képezi a szótárhasználat. A szótárhasználat pedig még napjainkban is relatíve elhanyagolt része az idegennyelv-oktatásnak, pedig ahhoz, hogy a nyelvtanuló autonóm nyelvhasználóvá váljon, még magasabb szinteken is elengedhetetlen a (megfelelő módon történő) szótárhasználat, hiszen a tanuló számára nem lehet mindig a közelben egy nyelvtanár. Jelen előadás magyar mint idegen nyelvet tanuló egyetemisták egyéni különbségeit igyekszik bemutatni, illetve igyekszik betekintést engedni a résztvevők szótárhasználati szokásaiba egyaránt. Ezen változók összefüggéseinek feltárása segítheti a magyar mint idegen nyelvet oktató tanárokat, hogy jobban belelássanak a tanulók motivációjába és szótárhasználatába, ami végső soron segíthet jobban megérteni, hogy mely tényezők motiválhatják a tanulókat a (gyakoribb) szótárhasználatra.

kulcsszavak: #szótárhasználat #egyéni nyelvtanulói különbségek #magyar mint idegen nyelv

Irodalom

Fajt Balázs 2023. Motivation to learn Hungarian as a Foreign Language in the Hungarian higher education context: A pilot study. In Nagy, Milanda – Sáringi, János (szerk), *Economy, Geopolitics and Society*. Aposztróf Kiadó, Budapest. 149–167.

Nyelvtanulási motiváció és szótárhasználat

Fajt Balázs

Budapesti Gazdasági Egyetem
fajt.balazs@uni-bge.hu

P. Márkus Katalin

Károli Gáspár
Református Egyetem
p.markus.kata@kre.hu

Bánhegyi Mátyás

Budapesti Gazdasági Egyetem
banhegyi.matyas@uni-bge.hu

Absztrakt

Az idegennyelv-tanulás során a szótárhasználat szerves részét képezi a tanulási folyamatnak, hiszen a nyelvtanuló meghatározó módon szótárak segítségével ellenőrzi egy-egy ismeretlen szó vagy kifejezés jelentését. A kommunikatív nyelvoktatás elterjedésével, amelynek részeként a nyelvtanulók anyanyelvhasználatát szinte teljes mértékben kizárták a nyelvtanulási folyamatból, a nyelvtanárok arra ösztönözték a tanulókat, hogy szótárhasználat helyett a szövegösszefüggésből próbálják meg kikövetkeztetni az ismeretlen szavak, kifejezések jelentését. E szemlélet eredményeképpen a (helyes) szótárhasználat oktatása is háttérbe szorult. Mára azonban elfogadottá vált az a megközelítés, hogy az autonóm nyelvhasználók a szótárakat is képesek adekvát módon használni, hiszen a végtelen számú lexikai elem miatt mindig találkoznak olyan szavakkal és kifejezésekkel, amelyek az idegennyelv-tanulók és idegennyelv-használók számára ismeretlenek lesznek.

Kvantitatív, kérdőíves kutatásunk (N=925) során arra kerestük a választ, hogy az általunk vizsgált, gazdasági képzésben tanuló egyetemi hallgatók idegennyelv-tanulási motivációja, valamint szótárhasználati, illetve szótárakért való fizetési hajlandósága között felfedezhető-e valamilyen kapcsolat. Elméleti háttérünket Dörnyei (2005) második nyelvi motivációs énrendszere adja: erre támaszkodva ezen elmélet különböző komponenseinek szótárhasználati hajlandóságra és attitűdre való hatását elemeztük. Eredményeink azt mutatják, hogy Dörnyei (2005) elméletének három komponense közül az ideális második nyelvi én, valamint a nyelvtanulási élmények vannak hatással a szótárhasználattal kapcsolatos attitűdökre, míg a szükséges második nyelvi én nem fejt ki hatást a szótárhasználatra.

kulcsszavak: *#angol nyelv #egyéni tanulási különbségek #idegennyelv-tanulási motiváció #szótárhasználat*

Irodalom

Dörnyei Zoltán 2005. *The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Az ómagyar kori személynévanyag szótári feldolgozásának kérdései

N. Fodor János

Eötvös Loránd Tudományegyetem

n.fodor.janos@btk.elte.hu

Absztrakt

A történeti személynevek rendszeres összegyűjtésének igénye a 19. század eleji történeti kutatások kibontakozásával jelent meg. A kutatók hamar felismerték, hogy a tulajdonnevek nyelvi eredetének feltárása nélkül a régi magyar történelem nem ismerhető meg a maga teljességében. A kezdeti sikertelen próbálkozások után a legkorábbi forrásainkra épülő történeti személynévszótár létrehozásának ügyében a múlt század közepén már a nyelvtudomány képviselői vették át a kezdeményezést. Céljuk olyan szótár létrehozása volt, amely tartalmazza a magyar írásbeliség legkorábbi századaiból fennmaradt személynévanyagot minél teljesebb és hitelesebb formában, lehetőség szerint etimológiai magyarázatokkal együtt, és amely forrása lehet nemcsak a nyelvtörténetnek, hanem más tudományágaknak (így a történettudománynak is).

A feladat nagysága és a szótári elvek kidolgozatlansága azonban kezdetben itt sem vezetett eredményre. Fél évszázaddal később ugyan megjelent az Árpád-kori személynévtár kötete, amelybe azonban vitatható elvek alapján olyan nevek is bekerültek, amelyek személynévi volta nem bizonyított a korai századokra vonatkozóan. Emellett etimológiai magyarázatokat sem tartalmaz, amely így továbbra is elvégzendő feladat maradt a kutatók számára.

Előadásomban az ómagyar kori személynévanyag szótári feldolgozásainak áttekintése után részletesebben ismertetem azokat a szempontokat, amelyek az eddig megjelent történeti személynévszótárak készítésének elvi és módszertani alapjául szolgáltak. A személynévajták sajátosságaiból adódó eltérő szempontok alkalmazásának szükségessége mellett érvelve, a legfontosabb elvégzendő feladatokra is röviden kitérek.

kulcsszavak: *#történeti személynévszótárak #korai személynevek #egyénnev #megkülönböztető név #lexikográfiai elvek*

Lexikológia, lexikográfia és terminológia, terminográfia

Miben hasonlítanak és miben különböznek?

Fóris Ágota

Károli Gáspár Református Egyetem

foris.agota@kre.hu

Absztrakt

Az előadás célja annak vizsgálata és behatárolása, hogy mi tartozik a lexikológia, lexikográfia és a terminológia, terminográfia területéhez, illetve miben hasonlítanak és miben különböznek egymástól ezek a szak- és tudományterületek. A vizsgálat elsősorban a nyelvészeti szakirodalomban és a szabványokban elfogadott meghatározásokat gyűjti össze és tekinti át, illetve azok változásait vizsgálja. Bár a lexikográfiát és a terminológiát hagyományosan két külön diszciplínaként tartják számon, ezek számos ponton összekapcsolódnak egymással. Hasonló bennük, hogy mindegyik a szókinccs elemeit rendszerezi és vizsgálja különböző szempontok és megközelítések alapján; valamint, hogy a lexikográfia megközelítési módja szemasiológiai (vagyis jelalapú), a terminológia megközelítési módja pedig onomasziológiai (vagyis fogalomalapú). Főbb jellemzőiként azt szokták kiemelni, hogy a lexikológia és a lexikográfia az általános szókinccsel, a terminológia és a terminográfia pedig a speciális (szakmai) szókinccsel foglalkozik. Az is igaz azonban, hogy a lexikográfián és a terminológián túl más szakterületek is foglalkoznak a szavakkal, különböző megközelítésekből. Valójában nehéz éles határt húzni ezek között a szakterületek között, sok az átfedés is közöttük, és a használt terminológia sem mindig pontos és egyértelmű. Például terminográfiának nevezik a szakszókinccs adatbázisokban való rögzítését – szakszókinccsel foglalkozó ága ugyanakkor a lexikográfiának is van, ennek neve szaklexikográfia. Az világosan látszik, hogy mind a lexikográfiai, mind a terminográfiai gyakorlatban elkülönül egymástól a szavak és a terminusok (a „megnevezések”) feldolgozása, s általában más célból, eltérő módon és különböző típusú szótárakban/adatbázisokban teszik közzé az ezekre vonatkozó információkat. Ezen kívül nyelvenként és szótártípusonként is vannak különbségek abban, hogy a szókinccs mely részét tartalmazza egy adott referenciamű.

kulcsszavak: #lexikológia #lexikográfia #terminológia #terminográfia #meghatározások

Az Új magyar etimológiai szótár

Állandóság és újítás

Gerstner Károly

Nyelvtudományi Kutatóközpont

gerstner.karoly@nytud.hu

Absztrakt

Az *Új magyar etimológiai szótár* munkálatainak fő célja az volt, hogy az 1967 és 1976 között megjelent háromkötetes *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, valamint az 1990-es évek elejéig végzett magyar etimológiai kutatásokat összefoglaló kézikönyv, az *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* után újra legyen egy magyar nyelvű, tudományos hitelű magyar etimológiai szótár. Az *Új magyar etimológiai szótárral* először jött létre egy olyan XML-alapú magyar etimológiai elektronikus adatbázis, amely sokféle szempontból teszi felhasználhatóvá a benne levő nyelvi-lexikális anyagot, és alapul szolgál egy nyomtatott változathoz is. A szótár számszerű jellemzői (közelítő pontossággal): 9 868 szócikkben 14 091 fő- és alcímszó; 7 619 származék; 110 500 magyar nyelvi adat (alakváltozat és jelentés); 39 200 idegen nyelvi adat; 95 800 lelőhelyadat.

A szótár törzsanyagához kapcsolódik egy szómutató, amely elsősorban azokat a szavakat közli, amelyek önálló címszóként nem szerepelnek a szótárban, hanem különféle okokból a szócikkek etimológiai részébe kerültek. A szótár filológiai apparátusához tartozik egy irodalom- és forrásjegyzék, a nyelvek és nyelvváltozatok listája, valamint a címszók tőtípusait bemutató táblázat. – Az XML-alapú adatbázis lehetővé teszi a folyamatos frissítést: az etimológiai és szótörténeti kutatások újabb eredményeinek beépítését.

Az *Új magyar etimológiai szótár* teljes címszóállományát felölelő előszerkesztett anyagból kereshető PDF-fájlok készültek, és a szócikkek egy egyszerűbb webes felületen is olvashatók. Ezek nyilvánosan elérhető helye: **<https://uesz.nytud.hu>**

kulcsszavak: #etimológia #szótörténet #művelődéstörténet #adatbázis #webes felület

Egy online szótár olvasási stratégiáinak a szemkamerás vizsgálata

Gonda Zsuzsa

Eötvös Loránd Tudományegyetem

gonda.zsuzsa@btk.elte.hu

Absztrakt

A szótárhasználati készségek tanítása a köznevelésben a papíralapú szótárak alkalmazásával nehézkesnek bizonyul (Dringó-Horváth 2017, Márkus 2018), hiszen az iskolákban nem áll rendelkezésre elegendő példány, és a szótárak mérete is megnehezíti a tanórai alkalmazást. Az online szótárak megjelenésével a szótárak könnyen elérhetővé váltak, a mobileszközök használata lehetővé teszi, hogy a diákok okostelefonjaik, tabletjeik segítségével aktív szótárhasználóvá váljanak (Gonda 2022). Kérdés azonban, hogy rendelkeznek-e a tanulók az online szótárak használatához szükséges kompetenciákkal, milyen olvasási stratégiákat alkalmaznak a szükséges információ megszerzéséhez, értékeléséhez és integrálásához (Zrinszky 2007). A vizsgálat célja, hogy felmérje, hogyan megy végbe az online szótárak olvasási-keresési folyamata egy direkt szótárolvasási gyakorlat során. A szemkamerás vizsgálatban 20 fő 11. osztályos középiskolás tanuló vesz részt, akik a kísérletben *A magyar nyelv nagyszótára* online kiadásának segítségével oldanak meg szótárhasználati feladatot. A feladatmegoldásról szemkamerás felvétel készül, amely lehetővé teszi, hogy a szemmozgás alapvető típusaiból, a fixációk és a szakkádok hosszából és sorrendjéből szótárolvasási stratégiákra következtethessünk (Gonda–Steklács 2019). A vizsgálat hipotézisei a következők: **a)** a keresési folyamat során a tanulók a keresőablakot részesítik előnyben a betűrendes kereséssel szemben; **b)** a szócikkek megtekintésekor a tanulók elsősorban a vizuálisan kiemelt szövegrészekre fókuszálnak; **c)** a szócikkek olvasási mintázatára az, E illetve az F alakzat lesz jellemző az online keresőmotorok találati listáinak olvasásához hasonlóan; **d)** a tanulók többségében nem alkalmaznak olvasást támogató navigációs műveleteket a szócikken belül. A vizsgálat várható eredményei hozzájárulnak ahhoz, hogy pontosabb képet kapjunk az online szótárak keresési-olvasási folyamatáról, a különböző szótárolvasási stratégiákról és mintázatokról, amely eredmények felhasználhatók a tanulók szótárhasználati kompetenciáinak a fejlesztéséhez, valamint az online szótárfelületek felhasználóbarát kialakításához is.

kulcsszavak: #online szótár #szótárhasználati kompetencia #szemkamerás vizsgálat #olvasási stratégia #olvasási mintázat

21. századi kompetenciák fejlesztése szótárhasználati (nyelvi) verseny keretében

Gyáfrás Edit

Szegedi Tudományegyetem
gyafras.edit@eco.u-szeged.hu

Absztrakt

Egyszer volt, hol nem volt, valamikor a 19. században élt egy testvérpár, akiknek a „meséi” nélkül a 21. században nem valósulhatott volna meg a szótárhasználati verseny (sem).

A szegedi Grimm Kiadó 2008–2015 között egy interaktív, progresszíven felépített előadássorozat keretében ismertette meg országos szinten a pedagógusokat a lexikográfia alapjaival és a szótárdidaktika lehetőségeivel. Az előadássorozat lehetőséget nyújtott arra, hogy mindazok a pedagógusok is megismerkedjenek a szótárkészítés „kulisszatitkaival”, akiknek a felsőoktatási tanulmányaik során erre nem volt lehetőségük. Az ismeretek birtokában, a lehetőségek megismerésével, a szótárakhoz kapcsolódó „szolgáltatások” fejlesztésével sikerült elérni, hogy a kétnyelvű gyerek- és tanulószótárak az idegennyelv-tanulás folyamatának egyik támogató eszközévé váljanak. Az új mérföldkövet az országos szótárhasználati verseny koncepciójának a kidolgozása jelentette, amelynek az előfutára a 2015-ben a Szegedi Béke Utcai Általános Iskolában megrendezésre került iskolai és az azt követő városi szótárhasználati verseny képezte, melynek a tapasztalatai segítettek a 2016-ban először megrendezésre került Tiéd a Szó-Tár országos szótárhasználati verseny elindításában. A közoktatási intézmény jó gyakorlatán keresztül kerül bemutatásra, hogyan lehet a 21. századi kompetenciákat a szótárhasználat segítségével fejleszteni, és milyen kapcsolódási pontok alakultak ki mindennek köszönhetően.

kulcsszavak: #szótárhasználat #kompetencia #fejlődés #hálózatok

A Német–magyar és Magyar–német zsebszótár (1835–1838) a nyelvújítás szemszögéből

Hauber Kitti

Nyelvtudományi Kutatóközpont, Eötvös Loránd Tudományegyetem
hauber.kitti@nytud.hu

Absztrakt

Az előadás a Magyar Tudós Társaság kiadásában 1835–1838 között megjelent *Német–magyar és Magyar–német zsebszótár* megírásának körülményeit, valamint a magyar–német rész tartalmának nyelvi és kulturális vonatkozásait járja körül. Vörösmarty Mihály és Schedel (Toldy) Ferenc a kétnyelvű értelmező szótárral a művelt nyelvhasználók igényeit szándékozott kielégíteni addig, míg *A magyar nyelv nagyszótára* elkészül.

A *Zsebszótár* a magyar nyelv életének egy kiemelkedően dinamikus időszakában készült, jelentős szerepet vállalva a nyelvújításban. Címşzólistája nemcsak egyszerű lenyomata a korabeli magyar szókincsnek, hanem egyszersmind beszámol annak legfrissebb rétegéről is: mely nyelvújítási szavak váltak a magyar nyelvhasználók számára ismertté, és melyek nem. Emellett arról is, hogy a szerkesztők mely szavakat tartották volna érdemesnek arra, hogy az irodalmi és a tudományos nyelvhasználat aktív részét képezzék. E tulajdonképpeni nyelvűvelő tevékenységük annak fényében válik még inkább szignifikánssá a magyar nyelv fejlődésére nézve, hogy a Tudós Társaság a *Zsebszótár* két kötetét kéziratként jelentette meg, nem vállalva felelősséget azok tartalmáért.

Az előadás összeveti a *Magyar Nyelvűjítás Szótárának* és a *Zsebszótár*nak a címszavait, figyelmet fordítva a *Zsebszótár* stílusminősítéseire, valamint a szótár német nyelvű anyagára mint a friss magyar szókincsrétet magyarázó, annak alávetett tartalomra.

kulcsszavak: #zsebszótár #nyelvűjítás #Magyar Tudós Társaság #nyelvűvelés #kétnyelvű szótár

Irodalom

- Antal Mihály – Bajza József – Bugát Pál – Schedel Ferenc – Vörösmarty Mihály (szerk.) *Német–Magyar és Magyar–német zsebszótár*. 1835–1838. Magyar Tudós Társaság, Pest.
- Fejér Rita 1995. *Zur Geschichte der deutsch-ungarischen und ungarisch-deutschen Lexikographie. Von der Jahrhundertwende bis zum Ende des zweiten Weltkrieges*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Fóris Ágota 2002. *Szótár és oktatás*. Iskolakultúra-könyvek 14. Iskolakultúra, Pécs.
- Szily Kálmán 1902. *A magyar nyelvűjítás szótára*. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest.

A melléknévi mikro- és makrostruktúra kialakítása magyar egynyelvű szótárban szóbeágyazásokkal

Héja Enikő	Ligeti-Nagy Noémi	Simon László	Lipp Veronika
Nyelvtudományi Kutatóközpont	Nyelvtudományi Kutatóközpont	Nyelvtudományi Kutatóközpont	Nyelvtudományi Kutatóközpont
heja.eniko@nytud.hu	ligeti- nagy.noemi@nytud.hu	simon.laszlo@nytud.hu	lipp.veronika@nytud.hu

Absztrakt

A tervezett előadás egy lexikográfusok és számítógépes nyelvészek közötti együttműködés kezdeti szakaszát mutatja be, amelynek célja *A magyar nyelv értelmező szótára* (Bárczi–Ország szerk. 1959–1962) új változatának elkészítése. A jelen kutatási irány középpontjában az attributív pozícióban megjelenő melléknevek jelentéseinek automatikus detekciója áll. A jelentésdetekció során a poliszém jelentésekre koncentrálunk, amelyeket a releváns főnévi kontextusok segítségével különítünk el. A javasolt módszertan célja, hogy segítse a lexikográfusok munkáját az egynyelvű szótárak makro- és mikrostruktúrájának kialakítása során. Ezért egy korpuszvezérelt, felügyelet nélküli tanulási algoritmust használunk, amely feltevésünk szerint lehetővé teszi az emberi intuíció csökkentését a lexikográfusi munka során, különös tekintettel a jelentések elkülönítésére. A javasolt szóbeágyazásokon alapuló gráfalapú algoritmus jól modellezi a jelentésmegkülönböztetés általunk bevezetett disztribúciós kritériumait, hiszen lehetővé teszi, hogy a melléknévi szemantika ezen fontos aspektusát specifikus részgráfok segítségével ragadjuk meg: a poliszém jelentéseket maximálisan összefüggő részgráfok, úgynevezett klikkek segítségével modellezzük. Az automatikusan kinyert jelentéseket a jellemző főnévi kontextusok segítségével validáltuk, amelyeket szintén automatikusan nyerünk ki.

Ezen felül összefüggő gráfkomponensek segítségével a melléknévi szemantikai tartományokat is kinyerhetjük. Elvárásaink szerint az összefüggő részgráfok a szótári makrostruktúra, míg a klikkek a mikrostruktúra kialakításában segíthetik a lexikográfus szakembereket. Ezeket a hipotéziseket teszteltük is: eredményeinket egy minta alapján összehasonlítottuk *A magyar nyelv értelmező szótára* szócikkeivel.

kulcsszavak: #egynyelvű szótárak #melléknevek #jelentésdetekció #gráfalapú algoritmus #szóbeágyazások

Nyelvtan az értelmező szótárban

Ittész Nóra

Nyelvtudományi Kutatóközpont

ittzes.nora@nytud.hu

Absztrakt

A magyar nyelv nagyszótárának (Nsz.) mint korpuszalapú, történeti jellegű értelmező szótárnak az elsődleges feladata a szavak jelentéseinek és e jelentések viszonyrendszerének ábrázolása. Ugyanakkor az Nsz. lexikográfiai koncepciójának egyik meghatározó vonása a rendszerszemlélet, amely mögött az a meggyőződés húzódik meg, hogy a szótár mint rendszer valamilyen módon leképezi a nyelvi rendszert. A szókészleti elemek leírásában tehát a szemantikai elemzés mellett szükségszerűen meg kell jelennie a grammatikai sajátosságok feltárásának is. Hiszen valójában csak a jelentés és a nyelvtani viselkedés – gyakran kiegészítve pragmatikai és lexikai-szókészleti sajátosságokkal – együttes azonosítása teszi lehetővé valamely konkrét szóelőfordulás dekódolását. Előadásomban – amelynek példaanyagát nagyszótári szócikkek adják – azt mutatom be, hogy a nyelvtannak mint szabályrendszernek mely elemei jelennek meg *A magyar nyelv nagyszótárában*, értelmező szótárként milyen eszközöket használ ezek lexikográfiai ábrázolására, s korpuszalapú elemzéseivel mennyiben tekinthető az Nsz. e szabályrendszer egyfajta – ha nem is teljes – tudományos leírásának, vagyis nyelvtannak. Foglalkozom **1.** a szófajjal mint a grammatikai jelentés legfontosabb elemével (az Nsz. szófaji rendszerével, a szófajváltás kérdésével, a szótári leírás sajátosságaiból adódó kategorizálási-besorolási kényszer nehézségeivel, a szófaji bizonytalanságok, átmenetek szótári ábrázolásának lehetőségeivel); **2.** az egyéb grammatikai – morfológiai és szintaktikai – sajátosságok szerepével a jelentések elkülönítésében, lexikográfiai ábrázolásukkal, érintve a pusztán szintaktikai konstrukciók és az idiomatizált formák (frazémák) elkülönítésének nehézségeit; **3.** a transzparens kompozitumok szótári feldolgozásával; valamint **4.** az ún. helyettesítő értelmezéssel, szerepével bizonyos szófajok (pl. formaszók, névmások) leírásában.

kulcsszavak: *#A magyar nyelv nagyszótára #értelmező szótár #helyettesítő értelmezés
#kompozitum #konstrukció #nyelvtan #szófaj #szójelentés*

***A magyar nyelv teljes szótára I–II. (Ballagi Mór, 1867, 1873)
jelentősége és helye a magyar szótárirodalomban
A digitalizálás tapasztalatai***

Kiss Gábor

TINTA Könyvkiadó
kissgabo@tintakiado.hu

Absztrakt

A TINTA Könyvkiadóban elkészült Ballagi Mór kétkötetes *A magyar nyelv teljes szótára* adatbázissá alakítása. Ismertetem a szótár szövegének adatbázissá konvertálásának menetét és a munkálat tapasztalatait. Rámutatok a nyomtatott szótárban található következtetlenségekre. Bemutatom, hogy a szótár adatbázisának tanulmányozásával igen részletesen megismerhetjük Ballagi Mór szótárát. Pontos képet kapunk a címszóállomány nagyságáról, nyelvi rétegek szerinti megoszlásáról, vizsgálhatjuk a szótár tulajdonnévi anyagát. Az adatbázis felhasználásával rendelkezésünkre áll *A magyar nyelv teljes szótára* különböző szaknyelvi minősítésű szavainak és szójelentéseinek listája. Pontos kép rajzolódik ki a szótárba felvett szabad szókapcsolatok (kollokációk) és frazémák (szólások, közmondások, helyzetmondatok) állományáról.

A szótár **főbb jellemzői**, melyek a szótári adatbázis segítségével tanulmányozhatók:

1. Egynyelvű értelmező szótár.
2. Címszavainak száma igen jelentős: 82.500.
3. Az egyes szócikkek

a) a címszónak megadják időbeli használati körét, utalva a nyelvújítási, táj- és népnyelvi eredetre, illetve régies voltára; **b)** megadják a címszó szófaját; **c)** rendhagyó toldalékolás esetén a toldalékolt formákat, több esetben feltünteti az alternatív toldalékolási lehetőségeket; **d)** a szótár feltünteti, hogy a címszó milyen szaknyelvben, rétegnyelvben használatos leginkább; **e)** a szótár kifejti a címszók jelentését aljelentésekre bontva, értelmezve; **f)** példamondatokat hoz a címszó használatára, a példamondatok gyakran klasszikus íróktól, költőktől vett idézetek; **g)** igen gyakran a

szótár közli és értelmezi azokat a szólásokat, közmondásokat, melyben a címszó előfordul; **h)** a szótár jelentős számú alkalommal megadja a címszó továbbképzett alakjait a szócikkek végén.

4. A szótár terjedelme összesen 1456 oldal, karakterekben mért terjedelme: 9,8 millió.

A széleskörű kereshetőség miatt egy-egy szakterület, fogalomkör szavait a felhasználó együtt tudja vizsgálni.

A szótár digitális változata a magyar szókincs, a magyar szavak után érdeklődők széles rétege számára elérhetővé válik. Különösen hasznos azoknak, akik a régi, mára már kihalt, elavult és tájnyelvi szavak jelentését keresik.

kulcsszavak: *#digitális szótár #értelmező szótár #adatbázis-építés #szótártörténet*

Szótárkészítési folyamatok informatikai támogatással

A Kresznerics-szótár digitalizálása

Kiss Margit

Bölcsészettudományi Kutatóközpont

kiss.margit@abtk.hu

Absztrakt

A szótárkészítés munkaigényes folyamatainak a támogatására ma már sok számítógépes eszköz alkalmazható, mint például a szóelemző, lemmatizáló, címkéző alkalmazások, amelyek a mai magyar szövegek esetében megfelelő hatékonysággal működnek, a régebbi időszakok írásos anyagait illetően azonban egyenetlen a megbízhatóságuk. Előadásomban a magyar történeti szövegek feldolgozása során alkalmazható megoldásokra koncentrálok, s részletesebben ismertetem Kresznerics Ferenc *Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal* c. szótárának a digitalizálási munkálatait. A szótár nyomtatott változatában lévő szóanyag vizsgálata, megismerése a gyökérrendes elrendezés miatt nehézségekkel terhelt, a benne lévő adatok nem vagy nehezen találhatók meg, a mai felhasználó számára a szavak közti kapcsolatrendszer nem magától értetődő. Projektünkben erre a problémára kerestük a megoldást. A cél az volt, hogy a szótár digitalizációjával az eredeti szerkezet megtartása mellett a mai olvasó számára is feldolgozhatóvá váljék a szóanyag, megtalálhatóvá a keresett szócikk. A digitalizálás az eredeti szerkezetet modellező hierarchikus, speciális szócikkszerkezet kialakítására és egy újfajta, több szempontú lekérdezést lehetővé tevő struktúra létrehozására irányult. Az így létrehozott elektronikus kiadás több célt szolgál: a szótár kereshetővé és feldolgozhatóvá válik, ezen túlmenően mint forrásszöveg további, digitális bölcsészeti kutatások, átfogó összefüggéseket feltáró elemzések alapjául tud szolgálni a jövőben. A projekt nívója, hogy a digitalizálás során a jelölésrendszer kialakításában olyan módszert dolgoztunk ki, amely minimalizálta az emberi erőforrás és a manuális munka alkalmazását, mivel a folyamatokat jelentős mértékben automatizáltuk. A mintegy 900 oldalas szótár digitalizálása így kifejezetten alacsony költségvetéssel és kevés (szakértői) emberi erőforrás felhasználásával járt. A munka eredményeként egy kifejezetten egyszerű felépítésű, könnyen kezelhető webes környezetet alakítottunk ki. A projekt jelenlegi fázisában a szótár a digitalizálás révén a mai olvasó számára kereshetővé és feldolgozhatóvá válik, infrastruktúráját tekintve pedig nyitott a további fejlesztésekre.

kulcsszavak: #lexikográfia #Kresznerics Ferenc #gyökérrend #digitális szótár

Három az egyben: Magyarországi Német Tájszótár

Knipf-Komlósi Erzsébet

Eötvös Loránd Tudományegyetem

knipf.erzsebet@btk.elte.hu

Müller Márta

Eötvös Loránd Tudományegyetem

muller.marta@btk.elte.hu

Absztrakt

A magyarországi németek jellemzően három nagy földrajzi régióban élnek: a Dunántúli-középhegység, Dél-Magyarország és az osztrák–magyar határvidék megyéiben. A jelenkori németek őseinek nagyobbik része a törökdúlás után telepedett le a Dunántúli-középhegység és Dél-Magyarország területén és hozott létre olyan településeket, amelyekbe különböző származási helyekről, különböző nyelvjárással érkeztek a bevándorló német családok. Az évszázados együttélés során kelet-bajor, bajor-frank, frank, hesseni, pfalzi, fuldai, keleti-frank és sváb (alemann) keverék-nyelvjárások alakultak ki a németek által lakott falvakban és régiókban. Az osztrák–német határvidék német nyelvjárásai utóbbiakkal ellentétben nyelvjárás-tipológiailag nem sorolhatóak az előbb említett keveréknyelvjárásokhoz, beszélői nem a török hódoltságot követő migrációs hullámban érkeztek a mai lakhelyükre, hanem az osztrák–német közép- és délbajor tájnyelvi közösségek természetes, kelet irányú kifutásainak számítanak. A Magyarországi Német Tájszótár (MNT, ném. Wörterbuch der Ungarndeutschen Mundarten, WUM) egy olyan szinkrón tájszótár, amelynek korpuszát elsősorban a 20. századi paraszti életvitelhez köthető közép- és délnémet tájnyelvi lexikális egységek alkotják. Az előbb felvázolt földrajzi és tájnyelvi adottságok okán a három, németek lakta régiónak megfelelően az MNT szótára három tájegység tájnyelvi diverzitását dokumentálja.

A MNT primer célcsoportja a magyarországi németeknek a német tájnyelvet különböző mértékben használó generációi. De potenciális használói körébe a laikus érdeklődők és a német nyelv variánsaival foglalkozó szakembereken kívül, a szócikkek néprajzi kommentárjai okán etnográfusok, valamint a tájszavak magyar nyelvű ekvivalensei miatt hungarológusok is tartoznak.

Az előadás áttekinti a MNT szociolingvisztikai és oktatáspolitikai szükségességét, a szótár korpuszának jellemzőit (források, szakterületek), a lehetséges címszótípusokat, a szócikkek online megjelenésének a struktúráját és a korpusz nyelvészeti potenciálját.

kulcsszavak: *#magyarországi németek #tájszótár #korpusz #címszótípus #online szócikkstruktúra*

Nyelvjárási sajátosságok helye és szerepe a magyar szótárirodalomban

Az ö-zés megjelenése Baróti Szabó Dávid szótáraiban

Kocsis Zsuzsanna

Nyelvtudományi Kutatóközpont

kocsis.zsuzsanna@nytud.hu

Absztrakt

A magyar nyelvjárások a nyelv egészével együtt folyamatos változásban vannak. A dialektusokat meghatározó és leíró jegyek meglétét, elterjedését, használati körét számos tényező befolyásolja. Egyfelől a nyelv használatából eredő, természetes változások következtében is visszaszorulhatnak egyes jelenségek, eltűnhetnek, ugyanakkor meg is jelenhetnek újak. A nyelv természetes formálódása mellett annak mesterséges alakítása, a nyelvművelés is kihat az egyes területi jegyekre, ezáltal pedig akár teljes dialektusokra is. Sőt, nemcsak kihathat, hanem már eszméjének megjelenésétől kezdve határozott szándéka, hogy a standard nyelvváltozatban meghatározza mely sajátosságok kaphatnak helyet és melyek kerülendők (Szathmári 1980: 159, 163). A nyelvművelésnek kezdeteitől egyik legfontosabb eszköze a szótárírás volt (Sági 1922; Gáldi 1957), így a köznyelvnek célzott nyelvváltozat kialakításában is fontos szerepet kaptak ezek a kiadványok (Bessenyei 1790: 33). Létrehozásuk folyamán szerzőik többek között döntést hoztak az egyes nyelvjárási sajátosságok nyelvben elfoglalt szerepéről és megítéléséről, s ezen döntéseket a kész szótárak tükrözik. Mondhatjuk, hogy a szótárak mint a nyelvművelés eszközei kisebb vagy nagyobb mértékben hatással voltak és vannak a nyelvjárási jegyek életére is (vö. Benkő 1957).

Egy átfogó kutatás keretein belül történeti szempontból vizsgálom azt, hogyan kezelték a magyar egynyelvű szótárak a nyelvjárások sajátosságait (A magyar szótárirodalom és a nyelvjárások kapcsolata történeti megközelítésben). Kutatásom során feltárom az egyes szótáraink nyelvjárásokhoz fűződő viszonyát a dialektális jegyeknek a szótárak anyagában történő megjelenésének mikéntjétől egészen a kiadványoknak a nyelvjárásokra vonatkozó esetleges explicit minősítéséig. Jelen előadás ezen átfogó kutatás egy állomásával, a tudatos nyelvművelés szellemében írt első szótárak Baróti Szabó Dávid munkáinak a nyelvjárási sajátosságokhoz történő hozzáállásával (Gáldi 1957; Török 1994), különös tekintettel az ö-zéssel foglalkozik. Megvizsgálom, hogy milyen nyelvjárási sajátosságok adathatók

szótáraiban, ezek a jegyek hogyan jelennek meg, illetve milyen összefüggésben vannak anyanyelvjárásával vagy más dialektusokkal.

kulcsszavak: #Baróti Szabó #nyelvjárás #ö-zés #nyelvművelés

Irodalom

Benkő Loránd 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.

Bessenyei György 1790. Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék. – Reprintben megjelent: 1931. Vajthó László (szerk.) *Magyar Irodalmi Ritkaságok*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

Gáldi László 1957. *A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Sági István 1922. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. – Reprintben megjelent: 2004. Magay Tamás (szerk.) *A magyar szótárirodalom bibliográfiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Szathmári István 1980. A nyelvi tudat(osság) alakulása Magyarországon a felvilágosodás korában. *Magyar Nyelv* 76/2.

Török Gábor 1994. A középpalóc e/ë szembenállás újkori történetéből. *Magyar Nyelv* 90/4.

Elvi kérdések és gyakorlati döntések ***Az Alkalmazott nyelvészeti kishoztár szerkesztési elveiről***

Ladányi Mária

Hrenek Éva

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Eötvös Loránd Tudományegyetem

ladanyi.maria@btk.elte.hu

hrenek.eva@btk.elte.hu

Absztrakt

Az Alkalmazott nyelvészeti kishoztár egy szótárírói hallgatói közösség tanári vezetéssel készült munkája, amely 2019-ben jelent meg az ELTE Eötvös Kiadó és az ELTE BTK akkori Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke kiadásában, az absztrakt szerzőinek szerkesztésében. Előadásunkban részben magát a szótárat mutatjuk be röviden, részben pedig a szótár szerkesztésével kapcsolatos elvi kérdésekről, dilemmákról és gyakorlati döntésekről beszélünk. Ezek közé a kérdések és döntések közé tartozik például az, hogy

- *hogyan értelmezzük az alkalmazott nyelvészet fogalmát;*
- *viszonylag teljes képet adunk-e az alkalmazott nyelvészet szóba jöhető területeiről, vagy szűkebbre vonjuk a szótár tematikáját;*
- *utóbbi esetben milyen alapon jelöljük ki azokat a területeket, amelyeknek a terminusait a szótárban fel kívánjuk dolgozni;*
- *ragaszkodunk-e ahhoz, hogy az alkalmazott nyelvészet háttérében következetesen megjelenjen valamilyen nyelvelmélet, és ha igen, melyik nyelvelmélet legyen ez;*
- *a választott nyelvelméleti háttérnek mi a szerepe, illetve mennyiben és hogyan nyilvánul meg a szótár szerkezetében, valamint a szócikkekben;*
- *mennyire legyen bőséges a címszókészlet, mennyire legyen részletgazdag az egyes fogalmak kifejtése, hogyan épüljenek fel az egyes szócikkek,*
- *hogyan kezeljük a címszavak poliszémiáját és szinonímiáját;*
- *legyen-e a magyar mellett idegen nyelvű glosszárrium is, hány nyelvre terjedjen ez ki, hogyan kezeljük az idegen nyelvű megfelelők poliszémiáját.*

Az előadásban bemutatjuk, hogy a fenti kérdésekkel kapcsolatos döntéseink közül melyek épülnek nyelvtudományi megfontolásokra, melyek függnak össze a munka tervezett célközönségével és a szótár megszületésének körülményeivel, illetve melyeket befolyásolták praktikus megfontolások.

kulcsszavak: *#szakszótár #szótárszerkesztési elvek #alkalmazott nyelvészet #nyelvelméleti háttér #címszókészlet*

Konstruktív nyelvtani megfontolások a vonzatszerkezetek ábrázolásában

Palágyi László

Eötvös Loránd Tudományegyetem

palagy.laszlo@btk.elte.hu

Absztrakt

A magyar igék szótári feldolgozásában alapvető jelentőségű a vonzatszerkezetek leírása (lásd Elekfi 1966; Ittész 2019). Az előadás az igei vonzatszerkezetek ábrázolását használatalapú konstrukciós nyelvtani keretben értelmezi, majd szemantikai elemzések segítségével mutatja be a vonzatszerkezetekkel kapcsolatos lexikográfiai kihívásokat. A konstrukciós megközelítés szerint a lexikai elemek és a semmilyen specifikus lexikai elemet nem tartalmazó grammatikai konstrukciók kontinuumot képeznek (Fillmore et al. 1988). Goldberg (1995) a konstrukciót olyan forma-jelentés párként határozza meg, amelynek önálló sematikus jelentése lényegében független a lexikai elemek részletező jelentésétől. Az előadás olyan konstrukciós nyelvtani koncepciót vázol, amely kompatibilis a magyar mondat igeközpontúságával (lásd Imrényi 2021). Ebben a keretben az igei vonzatszerkezetek ábrázolása a konstrukciók nyitottsága és az ige–konstrukció asszociatív viszony graduális természete miatt korpuszalapon vihető végbe (lásd Ittész 2011), és aligha törekedhet teljességre (Croft–Sutton 2017). A konstruktum (megvalósult konstrukció) nem kompozicionális jelentése a konstrukció sematikus és az ige részletező jelentésének fúzióján (nem pedig összeadódásán) alapszik, amely során a szemantikai komponensek bizonyos mértékig mindig alkalmazkodnak és igazodnak egymáshoz (Langacker 2008: 161–174). Az egyes konstruktumok különböznek abban a tekintetben, hogy az igei jelentés mennyire igazodik a konstrukció jelentéséhez, vagyis a lexikai jelentés milyen mértékben bővül a konstrukció kidolgozásakor. Az igei vonzatszerkezetek szótári ábrázolása kapcsán is föltehető a kérdés, hogy az adott konstruktum megértésekor valójában milyen mértékben támaszkodunk az ige részletező jelentésére és milyen mértékben a konstrukció sematikus jelentésére.

kulcsszavak: #vonzatszerkezet #konstrukció #ige

Irodalom

- Croft, William – Sutton, Logan 2017. Construction grammar and lexicography. In Hanks, Patrick – de Schryver, Gilles-Maurice_(eds.) *International handbooks of modern lexis and lexicography*. Springer Berlin, Heidelberg.
- Elekfi László 1966. Az igék szótári ábrázolásáról. In Országh László (szerk.) *Szótártani tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Budapest. 183–214.
- Fillmore, Charles J. – Kay, Paul – O’Connor, Mary Cathrine 1988. Regularity and idiomaticity in grammatical constructions: the case of *let alone*. *Language*, 64, 501–538.
- Goldberg, Adele 1995. *Constructions: A construction grammar approach to argument structure*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Imrényi András 2021. *Cognitive dependency grammar: The case of Hungarian*. Habilitációs dolgozat, Eötvös Loránd Egyetem, Budapest.
- Ittész Nóra 2011. *A magyar nyelv nagyszótárának lexikográfiai koncepciója, különös tekintettel a szemantika és a grammatika összefüggésére a szótárírásban*. Doktori disszertáció, Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Ittész Nóra 2019. Igék és igei szerkezetek ábrázolása A magyar nyelv nagyszótárában. *Magyar Nyelvőr* 143 (4), 450–460.

Szótárhasználattal a nyelvi tudatosság fejlesztéséért

Parapatics Andrea

Pannon Egyetem

parapatics.andrea@htk.uni-pannon.hu

Absztrakt

A szótárhasználati kompetencia fejlesztése, módszertanának kidolgozása és folyamatos megújulása (például a digitalizáció nyújtotta lehetőségekre reagálva) több évtizedes múltat tekint vissza a(z anyanyelvi)pedagógia szakirodalmában, jelentősége vitathatatlan. Kevésbé ismert és kutatott téma viszont a szótárhasználat szerepe a metanyelvi tudatosság fejlesztésében, azaz abban, hogy a felnövekvő generációk tagjai tudatosabb nyelvhasználókká váljanak: hogy a nyelv különféle dimenzióiról és funkcióiról szerzett ismereteik birtokában tudatos döntéseket és értékítéleteket hozzanak nyelvhasználatuk során. Ez ugyanis, több korábbi és friss kutatási eredmény szerint, meglehetősen alacsony szinten áll a nem nyelvész végzettségű beszélők esetén (alacsonyabb és magasabb iskolázottságúak körében egyaránt), amely számos nyelvi-kommunikációs, társadalmi és akár lélektani nehézség, probléma forrása lehet. Az előadás első fele a kérdés elméleti hátterét járja körül, második része a nyelv történetiségével, területi és társadalmi változatosságával kapcsolatos tudatosság fejlesztésére irányuló, ahhoz szótárakat is segítségül hívó, saját ötleten alapuló feladatokat mutat be, amelyek a köznevelés különféle szintjein és a felsőoktatásban is haszonnal alkalmazhatók, ezáltal a szótárak egy további fontos szerepére irányítva a figyelmet.

kulcsszavak: *#szótárhasználat #metanyelvi tudat #nyelvi tudatosság #kompetenciafejlesztés #dimenzionális nyelvszemlélet*

Szótárhasználat és szótárdidaktika a felsőoktatásban

Egy longitudinális kutatás eredményei

P. Márkus Katalin

Károli Gáspár Református Egyetem
p.markus.kata@kre.hu

Dringó-Horváth Ida

Károli Gáspár Református Egyetem
dringo.horvath.ida@kre.hu

Absztrakt

Bár a szótárak eredete több ezer évre nyúlik vissza, a szótáraknak hosszú utat kellett bejárniuk, mielőtt elérték mai formájukat, ezen az úton a szótárak készítői érhető módon sokáig csak a fejlődésre, a minőségre és a megbízhatóságra összpontosítottak. A 20. század második felében a tudományos megközelítés középpontja a nyelvről a szótárhasználókra helyeződött át – egyre több kutató és lexikográfus igyekezett megválaszolni: kik, miért, hogyan és mikor használnak szótárakat. A szótárszerkesztők belátták, hogy a minőség és megbízhatóság nem sokat ér, ha a közönség a szótárakat nem tudja megfelelően használni, ezért megpróbáltak minél felhasználóbarátabb szótárakat írni, miáltal a szótárpiacon rengeteg új szótártípussal gazdagodott. Mindeközben megindulhattak a *szótárhasználati kutatások* is, amelyek ezen új irány kialakításában, formálásában segítenek. Előadásunkban egy longitudinális, kvantitatív kutatást mutatunk be, melynek célja a szótárhasználattal kapcsolatos preferenciák és attitűdök, a szótárhasználati szokások, valamint a szótárak a nyelvtanulásban betöltött szerepének vizsgálata frissen diplomázott angol- és németnyelv- és nyelvtanárszakos hallgatók körében. A longitudinális vizsgálat 2020-ban indult, célja, hogy hároméves intervallumokban mérje az említett kérdésekben foglaltakat (például a fordítóprogramok térnyerése, a szótárválasztást befolyásoló tényezők, szótárdidaktika szerepe az oktatásban). Kutatásunk második szakaszához érve, a 2020-as adatokat hasonlítjuk össze a 2023-as mérési eredményekkel, amelyekből kiderül, hogy ugyan nincsenek jelentősnek, erősnek mondható eltérések a két mérés között – nincs jelentős átstrukturálódás a két minta között, azonban egyes szótártípusok szerepe erősödni látszik, amire a felsőoktatásnak reflektálnia kell, a hallgatókat már most fel kell készíteni a jövő kihívásaira.

kulcsszavak: #szótárdidaktika #szótárhasználat #referenciaművek #digitális szótárak
#longitudinális kutatás

Szófajváltás a grammatikai jelentést profiláló szavaknál – a Nagyszótár reprezentációjában

Pomázi Bence

Nyelvtudományi Kutatóközpont, Eötvös Loránd Tudományegyetem
pomazi.bence@nytud.hu

Absztrakt

Az előadás a grammatikai jelentést profiláló lexémák (főként határozószók és egyes viszonyzószók) nagyszótári reprezentációjával foglalkozik. Előadásomban a többszófajúság jelenségével foglalkozom (vö. D. Mátai 2007), különösen azzal, hogyan lehet a szófajváltás folyamatának irányait a lexikográfia eszközeivel bemutatni. Az előadás két részre bontható. 1. Hogyan mutatja be az Nszt. a mai nyelvállapotban zajló nyelvváltozási folyamatokat? 2. Hogyan mutatja be az Nszt. az újmagyar korban már fennálló, illetve az azóta keletkezett többszófajúság tendenciáit?

A kutatás csatlakozik a grammatikalizációkutatáshoz (vö. pl. Heine–Claudi–Hünemeyer 1991, Dér 2008), amennyiben feltételezi, hogy a Nagyszótár a szófaji osztályok sorrendjével reflektál az elvonódottság fokára. A jelen nyelvállapotban zajló nyelvváltozások jelölését segíti az Nszt. korpusz alapúsága. Ez segít abban, hogy az egyes szavak tipikus kontextusaikban kerüljenek bemutatásra, így a jelentésegységek előtt vagy a szócikkfejlében olvasható grammatikai megjegyzések ráirányítják a szótárhasználó figyelmét a korpuszban adatolható konstrukcióspecifikus jelenségekre. A konstrukcióspecifikusságra utaló grammatikai megjegyzések felvázolhatják a funkciók egymáshoz való viszonyának képét is, így egy többszófajúság grammatikalizációs folyamatot rajzolhatnak ki.

kulcsszavak: #grammatikalizáció #szófajváltás #nyelvi változás #többszófajúság

Irodalom

- Dér Csilla Ilona 2008. *Grammatikalizáció*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Heine, Bernd – Claudi, Ulrike – Hünemeyer, Friederike 1991. *Grammaticalization. A conceptual framework*. The University of Chicago Press, Chicago – London.
- D. Mátai Mária 2007. *A magyar szófaj történet általános kérdései*. *Nyelvtudományi Értekezések* 157. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nszt. = Ittész Nóra (főszerk.) 2006–. *A magyar nyelv nagyszótára I–VIII*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.

A szótár, amint túllép önmagán

Transzformáció vagy evolúció?

Pomázi Gyöngyi

Akadémiai Kiadó

gyongyi.pomazi@akademai.hu

Absztrakt

A dolgozat azt vizsgálja, hogy a nagy múltra visszatekintő szótárszerkesztés történetében végbement változások, elsősorban a digitális médium megjelenése hogyan változtatta meg a szótárt magát mint műfajt. A digitális létmódú – azaz digitálisan létrejött és digitális térben használt – szótár csupán egy változata-e a korábbi, lexikológiai alapvetésre és lexikográfiai gyakorlatra építő kiadványnak, vagy az átalakítás, átalakulás a szöveget is érinti, és új műfaji sajátosságokat hoz létre?

A szerző áttekinti a nyomtatott szótárkiadások digitális adatbázissá alakításának különböző állomásait, a hibrid megoldásokat. Elkülöníti a szótárkészítés, szerkesztés szempontjából fontos állomásokat és eszközöket, melyeknek elsősorban az volt a célja, hogy a legmodernebb technológiákat alkalmazva, minél tökéletesebb, jobb minőségű szótár jöjjön létre. Hasonlóképpen elkülöníti azokat a szerkesztési, technológiai fejlesztéseket, amelyek elsősorban a szótárhasználók kényelme, minél pontosabb kiszolgálása érdekében jöttek létre. A szerző feltételezése szerint ezek a szerkesztési, szerkesztői alkalmazkodások az új médiumhoz még nem vezettek drámai változáshoz. A jó minőségű, lexikográfiai tudáson alapuló és az új technológiákat hasznosító szótárak *tartalmukban* nem különböznek számottevően a nyomtatott kiadású szótáraktól. Az új generációs, erre a médiumra született szótárak folyamatos megjelenésekor fog bekövetkezni az áttörés.

kulcsszavak: *#digitális átalakulás #lexikográfia #MI #retrodigitalizáció #XML*

Egy ír–magyar / magyar–ír tanulósztár létrehozásának kihívásai

Pődör Dóra

Károli Gáspár Református Egyetem
podor.dora@kre.hu

Absztrakt

Jelenleg még egyáltalán nem létezik ír–magyar / magyar–ír szótár, ám az előkészítő munkálatok már megkezdődtek egy A2-es szintű, kétirányú tanulósztár összeállítására. Az előadás ismerteti a készülő tanulósztárral kapcsolatban felmerült három fontos kihívást, a problémakezelés módszereit, valamint az ezek nyomán született megoldásokat is. Ezek a következők:

- 1) A lemmalista összeállítása és a címszavak Közös Európai Referenciakeret szerinti beszíntezése (a jelenleg létező ír szótárak nem kifejezetten tanulósztárak, nem tartalmazzák a címszavak, illetve jelentéseik KER szerinti színtezését).
- 2) Színlexéma-ekvivalenciák (a színspektrum felosztása és ennek nyelvi megjelenítése nyelvenként különböző).
- 3) Reáliák (kultúraspecifikus lexémák).

A fenti három problémátípust az előadás egy-egy példán keresztül mutatja be: a magyar *boka*, *zöld*, és *Észak-Írország* lexémák, valamint azok ír ekvivalenseinek segítségével.

A bemutatott módszerek és megoldások remélhetőleg előre fogják vinni az ír nyelv lexikográfiai dokumentálásának ügyét.

kulcsszavak: #ír–magyar tanulósztár #magyar–ír tanulósztár #KER-színtezés
#színlexémák #reáliák

Vertikális művelet

Sass Bálint

Nyelvtudományi Kutatóközpont

sass.balint@nytud.hu

Absztrakt

Az előadásban egy általános lexikográfiai fogalmat definiálok, járok körül és mutatok be példákkal. A fogalom minden bizonnyal sokak számára ismerős, de ilyen explicit formában talán még nem volt megfogalmazva. A polcon egymás mellett sorakozó köteteket elképzelve a horizontális művelet az, ami kötetről kötetre „vízszintesen” halad, a vertikális művelet pedig az, ami „függőlegesen”, azaz az egész szótáron egyszerre, egy lépésben történik meg. A hagyományos módszer szerint szócikkről szócikkre, betűről betűre haladva készül a szótár: az „új szócikk hozzáadása” egy tipikus horizontális művelet.

A vertikális műveletek sokfélék, egy csoportosítás szerint lehetnek: hozzáadók, átalakítók, szűrők és rendezők. Például ha gyakorisági adatot vagy egy másik erőforrásra mutató linket adunk hozzá minden szócikkhez; változtatunk a megjelenítésen vagy idegen nyelvre fordítjuk a metaadatokat; egy általános lexikai adatbázisból adott nyelvtudási szintnek megfelelő szótárt származtatunk; vagy például gyakoriság szerint rendezzük a címszavakat. Maga a címszólista elkészítése is egy (hozzáadó) vertikális művelet.

Vertikális szótárkészítésnek nevezhetjük azt a módszertant, amikor a szótár főként vagy kizárólag vertikális műveletekkel készül. Szemben a horizontális szótárkészítéssel, ahol egy lexikográfus alapvetően egy szócikkkel foglalkozik, a vertikális szótárkészítés során a lexikográfus egy aspektussal foglalkozik az összes szócikk tekintetében: például a szófajjal, a címkerendszerrel vagy a jelentésstruktúrák bonyolultságával. Blahuš és mtsai (2023) ezt „by component” szótárírásnak hívják.

Ez a felfogás hozzájárul a szótár egységességéhez, mivel adott szócikk-komponens egy időben készül el az összes szócikkhez, ugyanakkor rugalmassá is teszi a szótárkészítést a szerkesztési útmutató menet közbeni könnyebb változtathatósága révén. A vertikális szótárkészítést éppen a számítógépesített lexikográfusi munka és az online megjelenés teszi lehetővé. A vertikális felfogásnak köszönhetően a szótár „mindig készen van”, azaz mindig tud információt adni az összes címszóról.

kulcsszavak: #szótárírás #módszertan

Irodalom

Blahuš, Marek és mtsai 2023. Rapid Ukrainian-English Dictionary Creation Using Post-Edited Corpus Data. In *Proceedings of eLex*. 613–637.

Szótáralapú jelentés-egyértelműsítés a figuratív nyelvhasználat kutatásában

Simon Gábor

Eötvös Loránd Tudományegyetem

simon.gabor@btk.elte.hu

Absztrakt

A figuratív nyelvi szerkezetek kutatásában napjainkra előtérbe kerültek a korpusznyelvészeti eszközök, amelyekkel az indirekt jelentés különböző típusainak (metafora, metonímia, megszemélyesítés, hasonlat, túlzás, irónia) nyelvi mintázatai térképezhetők fel. Ez a vállalkozás egy ponton érintkezik a lexikológiai-lexikográfiai munkával: az indirekt jelentés azonosítása és annotálása a korpuszban olyan jelentés-egyértelműsítő folyamat, amelynek szótárakra alapozott protokolljai alakultak ki és váltak népszerűvé a kognitív nyelvészetben. Előadásomban a metaforikus jelentés példáján keresztül általánosságban bemutatom ezt az azonosítási folyamatot, majd kitérek arra, (i) milyen más indirekt nyelvhasználati jelenségekre terjesztették ki az eljárást (megszemélyesítés, irónia és túlzás), illetve (ii) hogyan adaptáltuk a nemzetközi szakirodalomban bevett protokollt (Metaphor Identification Procedure Vrije Universiteit, MIPVU) a magyar nyelvre (MetaID-módszer), és milyen kutatásokban alkalmaztuk eddig eredményesen. Az előadás példákon keresztül mutatja majd be az értelmező szótárak alkalmazhatóságát a korpuszbeli jelentés-egyértelműsítésben, és kitér a szótári jelentésleírásokból eredő problematikus esetekre is.

kulcsszavak: #korpusz #indirekt jelentés #jelentés-egyértelműsítés #metafora #szótár

Neurális nyelvmodellek alkalmazása szótári példamondatok kiválasztásában

Dr. Tóth Ágoston

Debreceni Egyetem

toth.agoston@arts.unideb.hu

Absztrakt

A generatív neurális nyelvmodellek sikere nyomán vizsgálat tárgya, hogy milyen minőségű szótári szócikkeket lehet ilyen eszközökkel létrehozni. Jakubiček és Rundell (2023) automatikusan generált angol szócikkek elemzése során megállapítja, hogy míg néhány szempontból a vizsgált GPT implementáció jól teljesít, az automatikusan generált példamondatok kevésbé meggyőzőek. Előadásom egy olyan eljárást mutat be, mely szótári példamondatok kiválasztásában nyújt segítséget nagy nyelvmodellek felhasználásával, megőrizve annak lehetőségét, hogy hiteles, korpuszból vett mondatokkal dolgozzunk, és lehetővé téve, hogy a mondatokat a nyelvmodellekben akkumulált nyelvi tudásra támaszkodva értékeljük, sorba rendezzük. A javasolt módszer kiegészíti a GDEX értékelési módszert (Kilgarriff és mtsai. 2008) kontextualizált neurális nyelvmodellek (BERT, RoBERTa, ALBERT) használatával. A javasolt módszer a címszót tartalmazó mondatokat pontozással értékeli, ahol a pontszám annak függvénye, hogy a nyelvmodell a címszó elrejtése esetén annak mondatbeli helyére milyen valószínűséggel jósolja a címszó megjelenését, ezt összevetve más szavak megjelenésének valószínűségével. A bemutatott vizsgálatban szótári példamondatokat és korpuszból vett, véletlenszerűen kiválasztott mondatokat hasonlítunk össze ilyen értékelést alkalmazva.

kulcsszavak: *#nyelvmodellek #szótári példamondatok #GDEX #BERT*

Irodalom

- Jakubiček, Miloš – Rundell, Michael 2023. The end of lexicography? Can ChatGPT outperform current tools for post-editing lexicography? In Medveď, Marek – Měchura, Michal – Tiberius Carole – Kosem, Iztok – Kallas, Jelena – Jakubiček, Miloš (szerk.) *Electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023). Proceedings of the eLex 2023 conference*. Brno: Lexical Computing CZ s.r.o. 508–523.
- Kilgarriff, Adam – Husák, Miloš – McAdam, Katy – Rundell, Michael – Rychlý, Pychlý 2008. GDEX: Automatically finding good dictionary examples in a corpus. In Bernal, Elisenda – DeCesaris, Janet (szerk.) *Proceedings of the 13th EURALEX International Congress*. Barcelona: Institut Universitari de Linguística Aplicada, Universitat Pompeu Fabra. 425–432.